

ÅRGANG 42 NR. 2 (2025) S. 48–68
DOI 10.48626/TPT.V42I2.5650
Fagfelleurdert artikkel

Talande tystnad?

En studie av språklöshet i och utanför Svenska kyrkan

CAROLINE KLINTBORG

docent vid Institutionen för ämnesdidaktik, Stockholms universitet
caroline.klintborg@su.se ORCID 0000-0002-4767-5377

PEDER THALÉN

professor vid Avdelningen för humaniora, Högskolan i Gävle
peder.thalen@hig.se ORCID 0000-0002-3543-2925

ABSTRACT

This article explores the declining role of the Church of Sweden through an in-depth analysis of its contemporary Church language. Drawing on previously collected empirical material, the study shows how Christian language today often fails to connect with people's everyday lives. The analysis identifies three core problems, each contributing to a gap between abstract expressions and lived experience. The findings challenge earlier research that primarily attributes the church's decline to a lack of knowledge about Christian doctrine. Instead, the article suggests that secularization may partly stem from a distancing from a dysfunctional religious language, rather than from societal modernization alone.

NYCKELORD

Svenska kyrkan. Kristet språk. Språklöshet. Sekularisering.

Caroline Klintborg är docent i religionspedagogik. Hon disputerade i pedagogik vid Stockholms universitet och har därefter varit anställd vid Enskilda Högskolan Stockholm, Svenska kyrkans forskningsenhet och Stockholms universitet (nuvarande). Hon är döpt och konfirmerad enligt Svenska kyrkans ordning och var antagen som prästkandidat för Lunds stift när hon beslöt att istället ägna sin tid åt forskning.

Peder Thalén är professor i livsåskådningsvetenskap med en bakgrund i religionsfilosofi och språkfilosofi. Han är disputerad vid Uppsala universitet och har sedan varit anställd vid Umeå universitet och Högskolan i Gävle (nuvarande). Eftersom liberalteologi och dess motsatser enligt honom i stor utsträckning delar den språksyn som kritiseras i artikeln, kan hans teologiska tänkande inte placeras i något av de sedvanliga teologiska facken. Han bejakar dock en luthersk grundsyn när det gäller vikten av inkludering och det kristna budskapets kommunicerbarhet. Han är döpt och konfirmerad enligt Svenska kyrkans ordning.

Inledning

Vid millennieskiftet skildes Svenska kyrkan och staten efter nära ett halvt sekel av långa diskussioner. Drygt hälften av Sveriges befolkning är dock fortsatt medlemmar även om en betydande nedgång kan ses sedan mätningar i början av 1970-talet. Nedgången har tolkats på ett flertal olika sätt, varav bara några kan nämnas här.

En vanlig förklaring är sekulariseringen, som på ett övergripande plan ofta tolkats som religionens gradvisa försvinnande till följd av modernisering och ökad upplysning (Asprem 2021, 347). Föreställningen om en sådan process har rötter i 1800-talets ideologier. Bland allmänheten är förmodligen detta utvecklingstänkande fortfarande starkt (Casanova 2015) och utgör då ett slags nedärvd kulturell förståelse för hur kyrkans nedgång ska förstås.

Ett närliggande synsätt är att människor idag saknar tro. Denna förklaring stämmer dock inte helt med det religiösa intresse som kan iakttas i Sverige (Willander 2020). Tidigare studier visar dock att unga människor vänder sig från traditionellt starka institutioner som kyrkan (Lövheim & Klingenberg 2019). En önskan om autenticitet sägs känneteckna yngre generationer, vilket yttrar sig i att personlig tro och egna värderingar ges företräde (Niemelä 2015). Tradition och kulturell tillhörighet blir med andra ord inte tillräckliga argument för att stanna kvar. Fenomenet speglar vad Charles Taylor (1991, 26) beskriver som en subjektiv vändning i kulturen.

En del forskare och kyrkliga representanter har menat att frånvaron av tro bland människor idag delvis kan förklaras av en utbredd brist på kunskap om kristen tradition och religiöst tänkande (se t ex Straarup & Ekberg 2012). Vi

menar dock att en sådan förklaring är otillräcklig eftersom den inte tillmäter den språkliga dimensionen tillräcklig betydelse.

I tidigare studier har vi kunnat se exempel på det befintliga kristna språkets bristande förankring bland människor i och utanför Svenska kyrkan, en brist som är synlig i en svag relation mellan tro och liv. Vi kommer att presentera några av dessa resultat nedan och mot denna bakgrund vidga diskussionen om frånvaron av tro genom att fokusera på frågor som rör det kyrkliga språkets bärkraft, ett fokus som handlar om språkanvändning och inte om kunskaper i snäv mening. En sådan vidgning av diskussionen kan hjälpa oss att bättre förstå svårigheten att förena tro och liv, vilket inte minst ungdomar idag ger uttryck för.

Syfte

Syftet med den här artikeln är att utifrån en språkfilosofisk metod analysera språkanvändningen i några av de texter genom vilka Svenska kyrkan möter människor. Därigenom preciseras och klargörs hur den språklöshet, som yttrar sig i diskrepansen mellan tro och liv, närmare skulle kunna förstås ur en språkfilosofisk synvinkel.

Avgränsning

De texter vi valt är hämtade från Kyrkohandboken (Svenska kyrkan 2018) sektionen "Samling". Texterna speglar och utgör exempel på Svenska kyrkans ansträngningar att uppdatera och göra innehållet i Kyrkohandboken mer lättillgängligt, för att därmed bidra till ett språkbruk som människor kan integrera med det egna livet. I de valda texterna, är ett traditionellt religiöst språkbruk av inomkristen eller biblisk karaktär nedtonat, vilket kan innebära att termer som t ex "Herren", "bönfalla" eller "skuld" har lyfts bort. Ett sådant nedtonande kan variera i grad och språkligt utförande, men vi har här inte för avsikt att göra en egen kartläggning av strategierna för anpassning av ordvalet. Fokus i denna artikel ligger istället på att analysera några av de språkliga resultaten av en sådan anpassning i den befintliga Kyrkohandboken.

Studien hör hemma i praktisk teologi och har religionspedagogisk relevans, då den rymmer ett intresse för vad Svenska kyrkan kan uppfattas kommunicera. Den språkfilosofiska ansatsen innebär att betrakta kyrkliga språkliga vanor utifrån genom att relatera dem till en vardaglig användning av språket. En sådan filosofisk undersökning tar inte upp andra funktioner eller andra former av påverkan på individen som det kyrkliga språket kan ha i gudstjänsten. Därför berörs inte frågan hur kyrkliga formuleringar kan samspela med personliga djupskikt hos individen eftersom detta kan variera från person till person beroende på erfarenhet och bakgrund.

Disposition

Inledningsvis presenteras översiktligt den språkfilosofiska metod som ligger till grund för analysen av det kyrkliga språket. Därefter lyfter vi exempel från tidigare forskning på vad vi tolkat som en avsaknad av ett fungerande kristet språk bland människor såväl i som utanför Svenska kyrkan. Vi visar sedan med några centrala exempel på, hur denna avsaknad uppfattats av medarbetare och forskare i och utanför kyrkan. I därpå följande avsnittet redogörs kortfattat för hur kyrkan hittills har hanterat språkfrågan genom att värna om ett inkluderande språkbruk. Sedan presenterar vi vidare resultatet av vår språkanalys, som visar på vilka sätt det kyrkliga språket ur en språkfilosofisk synvinkel kan uppfattas ha en bristande kontakt med människors vardagsverklighet. Artikeln avslutas med en sammanfattande reflektion kring sekularisering och språklöshet, ställd i relation till våra tidigare forskningsresultat och den genomförda analysen.

Språkfilosofisk teori och metod

I arbetet med att revidera språket för att göra det mer lättillgängligt och inkluderande har Svenska kyrkan, som kommer att framgå senare, fokuserat på ordvalet. I den här artikeln uppmärksammas i stället det kyrkliga språkets användning. Valet av detta angreppssätt speglar de språkfilosofiska strömningar som brukar samlas under beteckningen «ordinary language philosophy» (Rorty 1992, 15). Dess främsta företrädare är John L. Austin (1911–1960) och Ludvig Wittgenstein (1889–1951), varav den senare har inspirerat till analysen i denna artikel. Från Wittgenstein hämtas metoden att kontrastera språkliga formuleringar, som skapat en intellektuell låsning mot vardagsspråket, för att uppdaga formuleringarnas luftiga karaktär. I hans fall används denna metod främst för att lösa upp filosofiska problem. I detta sammanhang är det fråga om en vidare tillämpning, vars syfte är att skapa distans till vanemässigt använt kyrkligt språk. Målet är då inte att «lösa upp» kyrkliga formuleringar, utan snarare att skapa en större frihet i förhållande till dem. Det finns ett antal teologer (se t ex Lindbeck 1984) som för sin analys inspirerats av Wittgenstein i ett teoretiskt hänseende. Däremot finns det ingen, vad vi känner till, som tillämpat den språkfilosofiska metoden på kyrkligt språk, varför denna artikel kan utgöra ett särskilt bidrag.

Fokuseringen på ordval och att man förbisett andra, kanske mer avgörande språkfrågor indikerar en underliggande språksyn i kyrkliga sammanhang, som idéhistoriskt sett varit betydelsefull i Västerlandet enligt filosofer som bejakar den språkfilosofiska vändningen (se vidare Baker & Hacker 1980; Thalén 2017, 26ff.). Enkelt uttryckt handlar denna språksyn om att man sätter ett likhetstecken mellan språket och dess lingvistiska form (språkets ytgrammatik) – orden och

satserna – när det gäller det skrivna språket, vilket också i stor utsträckning bestämmer synen på det talade språket. Centralt i denna språksyn är tanken att orden är bärare av bestämda betydelser, som skulle föreligga oberoende av deras användning. Mot bakgrund av denna språksyn kan det se ut som om ett helt språk skulle kunna förändras förutsatt att man byter ut enskilda ord. Språksynen frammanar alltså en överdriven bild av betydelsen av rent ordmässiga ingrepp.

Om man i liket med Wittgenstein och den tradition han givit upphov till överger denna språksyn och i stället fokuserar på sambandet mellan ordens/satsernas mening och deras användning i verkliga situationer, kommer frågan om relationen mellan språk och människors delaktighet att ändra karaktär, vilket blir tydligt i vår analys. Att eftersträva konkretion framträder som mer angeläget än att ändra ordval. Det blir också möjligt att med hjälp av den språkundersökande metoden mejsla fram konturerna av det kyrkliga språkets särart och hur det i vissa avseenden skiljer sig från människors vardagsspråk.

Grunden för den utförda analysen är inte en på förhand antagen språkfilosofisk teori, utan analysen sker med hänvisning till det vardagliga språk som vi alla är bekanta med. Med «vardagligt språk» åsyftas elementära former av språkanvändning, vars meningsfullhet ingen betvivlar, vad Wittgenstein kallar för «språkets grund» (Wittgenstein 1978, §118). Denna gemensamma språkliga grund utgör den måttstock mot vilken de kyrkliga formuleringarnas meningsfullhet prövas (se vidare Thalén 2017). Man behöver alltså inte känna till någon språkfilosofisk teori för att kunna bedöma analysens trovärdighet, utan den egna språkförmågan är fullt tillräcklig för detta.

Däremot kan det underlätta förståelsen av analysen om man är bekant med uppdelningen mellan ytgrammatik (ord och satser) och djupgrammatik, som handlar om användning (se vidare McGinn 2012). Uppdelningen kan bäst förklaras med ett exempel. Satserna «det finns inga spår av rådjur i rabatten» och «det är svårt att se spår av Gud i världen» har båda den lingvistiska formen av ett påstående, det vill säga deras ytgrammatik liknar i hög grad varandra. Men om vi undersöker deras användning kan vi se att den första satsen i regel används som ett vanligt observationspåstående (bland trädgårdsintresserade). Den andra satsen däremot har snarare karaktär av en doktrin. Den som yttrar den i en teologisk diskussion tänker sig vanligtvis inte att det en annan dag skulle vara lättare att se spår av Gud, utan hon vill säga något absolut, som ska gälla oberoende av sammanhang (jfr Thalén 2011). I sådana fall handlar det inte längre om ett observationspåstående, utan om ett perspektiv som ska appliceras på tillvaron.

Detta påpekande om skillnader i användning, det vill säga skillnader i djupgrammatik för språkligt likartade formuleringar, utgör en så kallad «grammatisk anmärkning» även om det här handlar om en vidgad betydelse – att skapa distans

– jämfört med Wittgensteins intentioner. Metoden i analysdelen i denna artikel, själva stommen i vårt resonemang, kan sammanfattas som en serie av sådana anmärkningar.

Empiriska exempel på diskrepansen mellan tro och liv

I det följande ger vi exempel på fenomen som vi anser illustrerar en svag relation mellan tro och liv, en avsaknad av ett fungerande kristet språkbruk bland människor i och utanför Svenska kyrkan. Med «fungerande» avses ett språk som är naturligt integrerat med det egna livet och uppfattas som äkta.

Exemplen är hämtade från intervjumaterial som Klintborg samlat in under de senaste tio åren. Urvalet av exempel kan inte generaliseras men visar på ett genomgående mönster. De pekar ur kompletterande synvinklar på tendenser, som ger ett underlag för att senare diskutera de inneboende svårigheter vi menar oss se i det kyrkliga språket.

I studier som genomförts i Svenska kyrkan framkommer hur klyftan mellan tro och liv yttrar sig bland medarbetare. I en intervju inom ramen för ett projekt i Västerås stift beskriver medarbetarna en upplevd okunskap bland dem själva och en av dem säger (Klintborg opublicerat):

I: Sen tycker jag också att faktakunskaperna är för låga bland många av oss som är anställda. En del av oss kan knappast återberätta julens evangelium ordentligt utan att läsa texten. Tyvärr.

Citatet synliggör inte endast en bristande faktakunskap utan evangeliet tycks inte heller vara förankrat eller integrerat i dem själva. Här kan man se en tydlig diskrepans mellan tro och liv. I studien från Västerås stift framkommer också att de anställda sällan talar om tro med varandra (Klintborg opublicerat):

I: Det är ju jättesvårt, vi pratar ju inte kristen tro när vi jobbar.

II: Jag tänkte säga det, jag konfronteras väldigt, väldigt sällan med folks kristna tro.

Här öppnar sig ett slags språkligt tomrum.

I en studie av en undervisningssatsning bland pedagoger i Västerås pastorat visar analysen att pedagogernas arbete särskilt fokuserar på didaktikens HUR-fråga. Frågor kring didaktikens VAD och VARFÖR, det vill säga frågor relaterade till trons innehåll, ges däremot ett mindre utrymme. Klintborg talar i sin analys om risken "att man förväntas bidra till och skapa en positiv känsla utan egentligt

innehåll” (Klintborg 2019, 39). Bland de intervjuade medarbetarna finns de, som inte utvecklat ett språk för att tala om vad de tror på och önskar kommunicera.

I en annan studie vars syfte var att tolka och fördjupa förståelse för hur 19–40-åriga körsångare beskriver sin delaktighet i gudstjänsten, intervjuades körsångare men också kyrkomusiker och präster. Ett resultat av studien var att körsångarna kan beskrivas vara deltagare mer än de är delaktiga i Svenska kyrkans gudstjänst (Klintborg 2016). Man är delaktig i rollen som körsångare, men är i flertalet fall endast deltagare i gudstjänstens övriga moment. I det här sammanhanget är ett citat av en av kyrkomusikerna särskilt intressant då hen beskriver en mindre gudstjänstvan församling och säger:

KYRKOMUSIKER: De här symbolerna, de går ju vanliga människor helt förbi, för de förklaras ju inte. /.../ För att det ska bli en ”helig lek” så måste folk förstå att det finns en symbolisk handling, varför vi står upp under vissa grejer och sitter ner under andra. Just nu är det ju mest förvirrande för folk att nu plötsligt måste vi stå och sen måste vi sitta och det är ingen som förklarar varför.

Den kunskap kyrkomusikern här efterlyser handlar om en förståelse för kyrkans symbolspråk men också för liturgin. Delaktigheten, enligt detta synsätt, kan sägas kräva en förmåga att behärska det språk, de koder och de symboler som aktiviteten kräver (Janson 2013, 18). Här finns emellertid risk för en förenkling om kunskapsaspekten och praktiska färdigheter överbetonas. Som kommer att framgå senare är delaktigheten också beroende av språkets relation till den upplevda verkligheten.

En av körsångarna i nämnda studie beskriver gudstjänsten som något hen överlag har svårt att relatera till (Klintborg 2016, 168):

κ: Och att det blir högrävande. /.../ Alltså formatet för mig är extremt stelt, vilket känns obekvämt för mig. Det gör inte att jag känner mig ärlig på något sätt. /.../ Jag kan känna så här när välsignelsen kommer men ”vad skönt”, men då säger han det och så tittar han på oss och vi känner oss med och där kan jag känna, där kan jag relatera till.

Av särskilt intresse för vår studie är den intervjuade körsångarens krav på autenticitet: ”jag känner mig [inte] ärlig på något sätt”. Det är först när prästen genom välsignelsen vänder sig mot församlingen och ser dem i ögonen som den intervjuade kan relatera till form och innehåll.

I den nämnda studien får körsångarna en övning under vilken de får ange upplevd meningsfullhet i relation till gudstjänstens olika moment. En av körsångarna

börjar under denna övning plötsligt rabbla "trosbekännelsen, fridshälsningen, välsignelsen, predikan, förlåtelseord, förbön..." och säger (Klintborg 2016, 169):

κ: Ja, alltså det är samma för mig alltihopa. Jag kan inte avgöra, jag kan liksom inte, det är liksom en stor klump av olika när de pratar, så känner jag.

Det språkbruk som används i gudstjänsten upplevs av körsångaren som svårt att ta till sig, som "en stor klump". Den analys av det kyrkliga språket som vi gör längre fram ger redskap för att bättre förstå denna upplevelse av att inte kunna ta in innehållet. Körsångaren fortsätter (Klintborg 2016, 169):

κ: Jag kan tycka att det är lite invecklat att lyssna på också, alltså det är så gammalt språk. /.../ Man tar inte in det riktigt på grund av det, känner jag. /.../ Och det är klart att predikan den har ju alltid varit så, som den har varit.

Den intervjuade beskriver under intervjun hur hen har svårt att "ta in det som sägs" och föreslår i stället att prästerna ska "prata" med församlingen (Klintborg 2016, 169). I studien beskrivs de präster som körsångarna uppskattar att svara mot deras kritik med avseende på såväl rummet, fysiska attribut som språk. Det är präster som står på golvet i jämnhöjd med dem själva, som bär "vanliga kläder" och som talar engagerat på ett mer vardagligt språk och relaterar till den vardag körsångarna själva känner (Klintborg 2016, 173). Kontrasten mellan "vardagligt språk" och "gammalt språk" anknyter till denna artikel, som kan sägas ge en analys av vari det senare består. Detta genom att visa, att det egentligen inte handlar om ålderdomlighet utan snarare om språkanvändning.

En av körsångarna kommenterar trosbekännelsen och menar att denna kräver närvaro, därför att man då måste tänka på vad man säger. En annan berättar att hen under flera år valt att inte alls läsa med i trosbekännelsen, vilket ger hen utrymme att "tänka på annat" (Klintborg 2016, 180):

κ: Alltså jag kan det här som ett rinnande vatten alltså som nästan utifrån skolglosor, som något man har lärt sig men att lägga alltså "kan jag stå för det här då" alltså "är det här jag".

Körsångarnas vilja att "vara ett" med det de läser kan tolkas som ett slags förväntan om autenticitet i en vilja att vara den man upplever sig vara. Den intervjuade betonar sin autonomi genom att själv avstå från att vara aktiv (jfr. Klintborg 2016, 181).

Ett sista exempel hämtas från en kvalitativ studie bland 28 ungdomar som konfirmerats enligt Svenska kyrkans ordning (Klintborg 2023, Klintborg 2025).

I studien beskrivs Jesus, med ett undantag, som en historisk figur och som ett onaturligt väsen som gjort osannolika saker och inte i termer av "Jesus Kristus som frälsare". Svårigheten att förstå Jesusgestaltens betydelse i sammanhanget uttrycker bland annat följande ungdomar:

BEATA: hur ... ska man tro på Jesus, har det en koppling med att tro på Gud, hur fungerar de två tillsammans? För jag har väl mer känt att Gud har jag haft mer en inre koppling, att jag kan känna att det är något närvarande. Men Jesus var någon som levde för många år sedan, så det är svårt att riktigt hitta samma koppling tycker jag. Men jag vet inte.

AGNES: Jag känner precis som Beata, att jag tycker det är enklare och lättare att hitta Gud i livet än vad det är att hitta Jesus, om ni förstår vad jag menar? [...] Det är den här: Var är Jesus?

Ungdomarnas funderingar handlar inte enbart om okunskap utan också om en avsaknad av ett livsnära språk för att tala om Jesus betydelse för deras egna liv.

Genomgången av exemplen ovan skildrar inte bara några av svårigheterna med att använda det befintliga kristna språket i praktiken, utan illustrerar också i flera fall hur dessa svårigheter kan uppfattas som en upplevd brist på äkthet.

Hur har språklösheten uppfattats?

Den kritik som under senare år riktats mot Svenska kyrkan och ett frånvarande tal om tro och trons innehåll, inte minst i mötet med barn och unga, har av medarbetare och forskare bemötts på något olika sätt. I det följande lyfter vi fram några röster som vi uppfattar har haft en central roll i diskussionen kring lärande och undervisning i Svenska kyrkan.

Ett genomgående tema i de diskussioner som förts är den upplevda kunskapsbristen, en brist som vi anser i flertalet fall har tolkats på ett för snävt sätt genom att man inte tagit tillräcklig hänsyn till den språkliga dimensionen. Detta enligt vår mening snäva perspektiv, kommer i det följande att benämnas för en "moderat" tolkning av kunskapsfrågan.

I slutet av 1980-talet sammanfattade tidigare biskopen i Stockholms stift Caroline Krook sina undersökningar med slutsatsen att "om Sverige ska förbli ett kristet land år 2000 står vi inför ett gigantiskt undervisningsprojekt" (Krook 1987, 90). För Krook handlade då en stor del av utmaningen om att kyrkans representanter tydligare måste träda fram som kristna förebilder. Tidigare biskopen i Linköping stift, numera ärkebiskopen Martin Modéus konstaterar på ett liknande sätt, nära 20 år senare, att en del av den utmaning som gudstjänstförnyelsen står

inför handlar om den svårighet människor har att inför varandra formulera och förmedla sina erfarenheter av gudstjänst (Modéus 2005, 17).

I en studie från början av 2010-talet menar Jørgen Straarup och Majvor Ekberg att "det underlag av kunskap om kristendom och religiöst tänkande ur vilket ett intresse för gudstjänstlivet skulle kunna tänkas uppkomma har lagts för fädot" (Straarup & Ekberg 2012, 182). Svenska kyrkan har enligt författarna brustit i sitt ansvar att bedriva utbildning. Orsakerna till nedgången kan alltså, enligt författarna, inte enbart förklaras med hänvisning till yttre faktorer i samhället utanför kyrkans kontroll, utan det finns också inre sådana som rör Svenska Kyrkans egen hantering av situationen. Tanken på inre faktorer av betydelse, har också tematiserats av biskopen och religionsfilosofen Karin Johannesson (2019) utifrån begreppet inre sekularisering.

Anne-Louise Eriksson har i ett svenskkyrkligt sammanhang närmast sig språkfrågan genom att tala om innebörden av kunskap som tillgången till en begreppsvärld i form av kristen tradition, vilken ska kunna »användas för att känna igen, tolka och tyda erfarenheter av det gudomliga« (Eriksson 2012, 9). Vad Eriksson talar om i termer av »teologisk literacy« krävs menar hon, för att Svenska kyrkans tradition ska kunna utvecklas och kommuniceras. Hon konstaterar samtidigt att denna kunskap alltmer försvagats i den svenska befolkningen (Eriksson 2012, 11, 142f). Jonas Eek talar på ett liknande sätt om religion som ett språk och skriver att »[s]pråket och berättelserna utgör identifikationspunkter och möjliga tolkningsnycklar genom livet« (Eek 2013, 34). Jonas Eek är en av dem som menar att ett problem idag är att gudstjänsten inte lyckas tyda människa och samtid och därför inte förmår att levandegöra evangeliet för människor (Eek 2013, 60). Avsaknaden av en grundläggande kunskap om och erfarenhet av kyrkans gudstjänst beskriver Eek som en »kristen språklöshet« som gränsar till analfabetism (2013, 55).

Inom Svenska kyrkan har den beskrivna avsaknaden av ett kristet språk behandlats i Biskopsbrevet «'och lär dem ...' Ett biskopsbrev om lärande och undervisning» (Svenska kyrkan 2021) där biskoparna skriver (Svenska kyrkan 2021, 18–20):

För det första måste kyrkan inse och ta konsekvenserna av att det sedan lång tid tillbaka skett ett stort kunskapstapp om kristen tro och praxis i samhället. Många har inte de grundläggande kunskaperna om de kristna högtiderna och känner ofta inte till de bibeltexter som lyfts fram i det här biskopsbrevet. Den svenska skolan har inte längre uppdraget att ge eleverna en grundläggande dopundervisning och den praktiska förmedlingen av kristen tro i hemmen har minskat. Kunskapstappet och behovet av undervisning och lärande är därför en ödes- och överlevnadsfråga för Svenska kyrkan.

Vilka kunskaper är det då som behöver stärkas? Enligt Biskopsbrevet betyder undervisning i detta sammanhang (Svenska kyrkan 2021, 20):

... såväl faktakunskaper som upplevelser och egna erfarenheter av bön, bibel, gudstjänst och kyrkorum, samt förmåga att relatera dessa till livet som helhet. Här finns inget motsatsförhållande. Estetiskt och erfarenhetsbaserat lärande kompletterar det kognitiva lärandet och vice versa.

Med hänvisning till Lydia Wahlström reflektioner för nittio år sedan om hur "alla anknytningspunkter saknas" mellan kyrkan/skolan och "barnens vanliga liv" (26) lyfter Biskopsbrevet också fram att frånvaron av undervisning och lärande är ett problem som funnits länge. En liknande bild förmedlas av Jakob Wirén som i sin bok "Utmaningsdriven undervisning" (2017) pekar på att minskningen av kunskaper om kristen tro debatterades i Svenska kyrkan redan i början på förra seklet.

Biskopsbrevet representerar tillsammans med flertalet av de övriga exemplen vad vi tidigare benämnt för en "moderat" tolkning av kunskapsproblemet. Man utgår från att det föreligger en kunskapsbank av kodifierad tradition – böner, psalmer, bekännelser, liturgier, teologier – som behållit det mesta av sin giltighet. Innehållet i denna bank förväntas ligga färdigt att plockas fram. Det råder med andra ord ingen osäkerhet om vad som är Svenska kyrkans budskap med avseende på det grundläggande innehållet, utan man står enligt det moderata synsättet på en stabil grund. Den enda utmaning som adresseras i Biskopsbrevet när det gäller själva innehållet är av pedagogiskt slag. I brevet föreslår man en praktiskt orienterad pedagogik (Svenska kyrkan 2021, 29):

Det kan till exempel vara att fira gudstjänst, besöka en kyrka, läsa Bibeln eller engagera sig i diakonal verksamhet. Genom sådan praktik tillägnar vi oss de regler och språkspel som ligger till grund för kommunikation och meningsskapande i ett kristet sammanhang.

Den moderata förståelsen av kunskapsproblemet öppnar upp för ett begränsat självkritiskt synsätt när det gäller kyrkans egen roll i kunskapstappet, till exempel att kyrkan brustit i arbetet med att föra ut sitt budskap på olika arenor och inte heller använt rätt pedagogiska verktyg. Budskapet i Biskopsbrevet är, något förenklat, att om man inom kyrkan bara anstränger sig mer kraftfullt än tidigare och använder nya pedagogiska metoder, så går det att komma till rätta med kunskapstappet. Aktiva i Svenska kyrkan pekas inte ut i Biskopsbrevet som påverkade av kunskapstappet vilket inte överensstämmer med resultaten från Klintborgs studier (se bland annat Klintborg opublicerat), vilka tvärtom visat på tydliga kunskapsluckor bland de anställda. Biskopsbrevet lämnar dock utrymme

för att de anställda kan riskera att bidra till ett kunskapstapp genom en ogenomtänkt pedagogik.

Det moderata synsättet innebär alltså att innehållet i den kyrkliga kunskapsbanken inte problematiseras. Frågan ställs inte heller i Biskopsbrevet varför det finns eller kan finnas ett motstånd mot (eller bara ointresse för) att socialiseras in i kristna praktiker. Detta skulle kunna utgöra ett hinder för att realisera det praktikorienterade pedagogiska arbetet. Överhuvudtaget diskuteras inte i Biskopsbrevet alternativ till det moderata synsättet, till exempel uppfattningen att det nedärvda kristna språkbruket har svårt att fungera i mellanmänniskliga kommunikationer. Det senare skulle då innebära att undervisning och lärande handlar om ett mer svårhanterligt pedagogiskt problem, än att öva in människor i ett färdigt "språkspel".

Till skillnad mot Biskopsbrevet har Svenska kyrkan i andra sammanhang fokuserat på betydelsen av språkfrågor av mer grundläggande art, vilket inte minst kom till uttryck i ansträngningarna att få till stånd en ny, reviderad kyrkohandbok. Här har en central fråga varit att skapa ett inkluderande språk för att öka delaktigheten i gudstjänstfirandet. Det är därför som material från handboken står i fokus för vår analys.

Strävan efter ett inkluderande kristet språkbruk

I den senare fasen från 2006 och framåt av arbetet med en ny kyrkohandbok har tre strategier varit vägledande när det gäller skapandet av ett inklusivt språk: att skapa ett evangeliskt befriande språk, som bryter mönster som förminskar och osynliggör människor, en könsneutraliserande strategi, som innebär att när så är lämpligt ersätta könsbestämda ord med könsneutrala och en könskompletterande strategi som innebär att laborera med både maskulina och feminina benämningar (Svenska kyrkan 2016). Till detta tillkommer ett barn- och ungdomsperspektiv som också påverkar språkets utformning i delar av den nya Kyrkohandboken.

Utmärkande för Svenska kyrkans sätt att närma sig frågan om ett inkluderande språk är att frågan om delaktighet knyts till en fråga om ordval, vilket framgår av "Förklaringar till förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I" (Svenska kyrkan 2012, 25-26). Att man i den senare fasen även lyfte fram det icke verbala språkets betydelse ändrar inte på detta. Att ställa ordval i centrum innebär att andra språkrelaterade frågor om delaktighet hamnar utanför synfältet, till exempel frågan om hur relationen mellan det kyrkliga språket i Kyrkohandboken och människors vardagsspråk ser ut. Som kommer att framgå längre fram räcker inte justeringar av ordvalet för att skapa den delaktighet som eftersträvas. Därmed inte sagt att det inte skulle kunna finnas behov av sådana ändringar. Att

reflektera över det kristna språkets roll utifrån frågan om ordval har en viktig poäng. I Biskopsbrevet som analyserades i förra avsnittet handlar språklösheten endast om en kunskapsbrist (som i princip kan åtgärdas), medan frågan om ett inkluderande språk styr över diskussionen till att handla om det befintliga kristna språkets *bärkraft* (en fråga som över huvud taget inte diskuteras i Biskopsbrevet). Genom att i den kommande analysen undersöka det kyrkliga språkets relation till vardagsspråket, har vi möjlighet att fördjupa förståelsen av hur den bristande bärkraften kan förstås.

Avsaknaden av ett autentiskt kristet språk

I fokus för vår analys står texter hämtade från Kyrkohandboken och som tidigare redovisats är de hämtade från de inledningsord som återfinns under "Samling". Det handlar om texter vars avsikt var att bidra till ett språkbruk, som människor kan integrera i det egna livet. Vi har genom vår analys dock identifierat tre egenskaper hos det kyrkliga språket, som i stället hämmar dess användbarhet i människors liv. Resultatet presenteras under följande tre rubriker: språkets dubbelhet, ett föreskrivande språk och ett deklarerande språk.

I det följande kommenteras det kyrkliga språket på detaljnivå i de valda exemplen. Urvalet av exempel har, som redan berörts, styrts av principen att i första hand välja sådana ord och uttryck, som inte har en tydlig "inomkristen" karaktär och därmed skulle kunna fungera inkluderande, bjuda minst motstånd, i relation till de personer, som inte är kyrkvana eller inte är uppvuxna i traditionellt kristna miljöer.

Språkets dubbelhet – lättfattlig språklig yta och ett undanglidande djupskikt

Betrakta följande språkliga exempel som utgörs av inledningsord 4 i Kyrkohandboken:

Nu är Guds tid.
 Här i sitt hus
 sluter Gud in oss i värme och ljus
 Nu är Guds tid.
 Nu ska Guds ord
 leda oss rätt och hjälpa oss att tro.
 Nu är Guds tid.
 Nu vill vi be
 och ta emot vad Gud har att ge.

Först vill vi göra er uppmärksamma på att inledningsordet inte rymmer några komplicerade eller ålderdomliga teologiska termer, utan de är bortskalade. Inte heller finns några termer av inomkristen karaktär som t ex "skapelse", "frälsare", "halleluja" eller "bekänna". De språkliga uttryck som förekommer är tvärtom helt vardagliga: "hus", "värme", "ljus", "ge" et cetera. De få ord som ofta brukar förknippas med en gudstro – "be", "tro" – sticker inte heller ut på något vis. Resultatet blir en "friktionsfri" språklig yta som inte bjuder något motstånd eller "stöter bort". På ett rent ordmässigt plan som rör den språkliga dräkten blir alltså inledningsordet i någon mening inkluderande – genom att kunna svenska blir vi verbalt delaktiga, eftersom vi kan använda ord som "hus" et cetera i andra sammanhang.

Samtidigt anspelar textraderna på kristna teman. Orden "värme" och "ljus" handlar inte om centralvärmen i kyrkan som byggnad eller belysningen i taket, utan "värme" syftar antagligen på närvaron av en agapefärgad kärlek som är specifik för den kristna tanken på Guds nåd och "ljus" syftar troligtvis på inkarnationstanken och att ondskan – mörkret i världen – är övervunnen. Det sistnämnda sitter ihop med ett stort komplex av teologiska frågor som handlar om ondskans uppkomst och på vilket sätt Gud tänks ha besegrat den. Här finns alltså ett icke utsagt djupskikt av mer svårgreppbart slag, som rymmer det specifikt kristna innehållet. På denna nivå kvarstår problemet med delaktighet, men det har blivit undanflyttat och osynliggjort.

Det språkliga ytskiktet gör inledningsordet lättsmält och vackert att höra på. Djupskiktet får en närmast motsatt funktion genom att göra innehållet dunkelt och ogenomträngligt – i synnerhet för den som är teologiskt obevandrad (men även den som har teologiska kunskaper riskerar att lämnas i ovisshet om den närmare innebörden). Att det här föreligger en klar risk för urvattning behöver knappast påtalas. Öppna formuleringar som "värme och ljus" ger genom sin vaghet och tänjbarhet en möjlighet att läsa in i stort sett vad som helst i dem.

Inledningsordet illustrerar alltså ett kyrkligt språkbruk som har en inbyggd dubbelhet, vilken består i en lättfattlig yta och ett undanglidande djupskikt. Den språkliga gestaltningen säras från kristet innehåll. Ytan blir det centrala.

Vi har sammanfattningsvis identifierat en typ av delaktighetsproblem när det gäller relationen mellan kyrkligt språk och vardagsspråk. Det kristna djupskiktet har i exemplet en synnerligen oklar anknytning till det mänskliga livet. Enbart en förändring av ordval i ytskiktet kan inte åtgärda denna brist. Slutsatsen blir att inledningsord 4 uppnår en verbal delaktighet men inte en djupare innehållslig sådan.

Ett föreskrivande språkbruk

I Kyrkohandboken är en föreskrivande språkanvändning frekvent. Dess funktion är att tala om hur skeenden *egentligen* ska förstås helt oberoende av vår faktiska erfarenhet som människor, det vill säga läsa in en bakomliggande innebörd i det vardagliga livets händelser. Inledningsord 10 kan tas som ett exempel på denna språkfunktion:

Gud är god och möter oss med barmhärtighet.
 Gud söker oss, när vi är på väg bort från honom,
 och vill upprätta oss, när vi förminskar våra liv.
 Låt oss därför ge ord åt vår synd och skuld
 och med frimodighet möta Gud
 i förtröstan på guds kraft och nåd.
 Låt oss be (och bekänna).

Om vi fokuserar på första raden "Gud är god och möter oss med barmhärtighet" är det inte svårt att föreställa sig livsöden, där formuleringen inte träffar rätt om den förstås rakt av. En femtioårig man som blivit uteliggare efter att firman gått i konkurs och sedan varit tvungen att sälja hus och hem för att betala skulder och kanske blivit lämnad av frun i samma veva skulle förmodligen, i synnerhet efter en kall natt på en parkbänk, ha svårt att uppfatta orden som en beskrivning av den egna situationen. Närmare till hands skulle en känsla vara av att vara övergiven av allt och alla inklusive högre makter.

Men avsikten med den föreskrivande språkanvändningen är inte att vara beskrivande i en ordinär mening, utan den rymmer två moment som är samtidiga men kan särskiljas logiskt: först slå fast innehållet i ett begrepp – i det här fallet innebörden i begreppet Guds godhet genom användandet av termen "barmhärtighet" – och sedan tillämpa denna förståelse på våra vanliga liv. Även om mannen i det fingerade exemplet känner sig totalt övergiven och är redo att själv avsluta sitt liv är han *egentligen* buren av en högre makt som vill honom allt väl. Själva tillämpningen är "beskrivande", men inte på ett avbildande sätt utan i en betydelse som handlar om att *påföra* en mening eller förmedla en djupare insikt, som går bortom det iakttagbara. Nuet ska förstås i ljuset av en annan verklighet, som den föreskrivande användningen vill ge oss insikt i.

Vår poäng är inte att denna djupare insikt skulle vara felaktig, utan att det finns uppenbara problem med att knyta formuleringar, som används på ett föreskrivande sätt, till det verkliga livet. Om det inte går blir formuleringarna enbart religiösa fraser, ett slags ordformler med «kristen touch».

Formuleringar som "Gud är god och möter oss med barmhärtig" behöver dock inte bli enbart fraser, utan det handlar mycket om hur de "bäddas in". För att det inte ska bli en fras förutsätts att vi redan på förhand äger ett gudsspråk av utpekande slag där vi kan identifiera Guds handlande i konkreta situationer, till exempel ett erbjudande från Socialförvaltningen om en lägenhet eller att bli tilldelad mat vid ett soppkök. I sådana situationer kan en utsatt person meningsfullt yttra «Gud är god». Problemet här är att inledningsordet inte lär ut ett sådant utpekande gudsspråk, utan betecknande för den föreskrivande användningen, är ett icke kontextuellt tal om Gud, det vill säga ett tal som ska vara giltigt helt oberoende av hur den omgivande verkligheten ser ut. Saknar man (språklig) förmåga eller träning i att "se" Gud i det enskilda fallet blir formuleringar av den typ, som inledningsord 10 illustrerar hängande i luften.

Den föreskrivande användningen av ordet "Gud", som syftar tillbaka till en annan verklighet, är alltså till sin natur ett frikopplat sätt att tala om Gud och just därför blir denna användning svår att relatera till människors vardag. I stället för att med hjälp av relationella termer som "redskap" direkt peka ut Guds närvaro i enskilda situationer, utgå från konkreta exempel på till exempel barmhärtighet, går den föreskrivande användningen omvägen att först beskriva innehållet i en bakomliggande verklighet för att sedan försöka överföra det till vår egen.

Biskopsbrevets rekommendation att tillägna «oss de regler och språkspel som ligger till grund för kommunikation och meningsskapande i ett kristet sammanhang» framstår mot denna bakgrund som problematiskt, om det innebär en träning i ett icke inbäddat sätt att tala om Gud, ett sätt som är så allmängiltigt att det tenderar att bli meningslöst.

Vi har redan kritiskt noterat en språkanvändning präglad av dubbelhet och en föreskrivande, där gudstalet lyfts upp på ett allmänt plan. Ytterligare en pusselbit för att förstå det kyrkliga språkets karaktär tillkommer när vi studerar det deklarerande språkbruk som också förekommer i Kyrkohandboken. Detta språkbruk kan sägas vara ett specialfall av den föreskrivande användningen.

Ett deklarerande språkbruk

Utmärkande för det deklarerande språkbruket är att den som använder sig av det vill utsäga något om vad som sker i stunden. Flera av inledningsorden använder denna språkliga funktion:

Du är här – inte långt borta från någon av oss. (Inledningsord 1)
 ... och du, Gud, är här (Inledningsord 3)

Gud omsluter oss på alla sidor ... Gud är nära med nåd och barmhärtighet
(Inledningsord 9)

Gud är här (Inledningsord 12)

Rent språkligt låter formuleringarna ovan när de yttras i kyrkorummet som ett konstaterande: Gud är här! Men samtidigt – och här blir det hela märkligt – är inte tanken att det skulle kunna vara annorlunda. Man skulle ju kunna tänka sig, att någon i något sammanhang vill yttra frasen ”Gud är inte här”, till exempel vid ett besök på ett barnhem där barnen vanvårdas. Men frasen ”Gud är inte här” kan inte yttras i gudstjänstfirandet (om man följer Kyrkohandboken) och det beror på att formuleringen ”Gud är här” egentligen inte är ett konstaterande alls, utan snarare en härledning. Från tanken att Gud är allestädes närvarande eller ”omsluter oss på alla sidor” följer att Gud också är närvarande här och nu.

När vi till vardags konstaterar något – till exempel ”Du är här!” – ligger det i själva sakens natur att det kunde vara annorlunda. Just därför blir konstaterandet att något föreligger intressant. Men om det inte kunde vara annorlunda, hur intressant blir det då att konstatera att Gud är här? Det blir ju ett slags truism. Om någon skulle bli förvånad över att få höra ”Gud är här” i gudstjänsten, så skulle det enbart betyda att personen inte förstått innebörden i det kristna gudsbegreppet eller, totalt osannolikt, hastigt kommit till kyrkan utan att förstå att det är en kyrkolokal och att en gudstjänst pågår.

I inledningsorden ovan är alltså frasen ”Gud är här” både ett konstaterande (ytgrammatisk form) och inte ett konstaterande (mätt med det vardagliga språkets logik) utan en truism.

Låt oss anta att det är mycket dålig stämning vid en gudstjänst. En av deltagarna i kyrkans ungdomsgrupp har länge varit mobbad av ett gäng från skolan, som denna dag också deltar i gudstjänsten med anledning av ett skolbesök. Mobbarna pekar och fnissar nedlåtande när deltagaren från ungdomsgruppen säger hej till en av kyrkvårdarna. Men prästen framhärdar med att vid samlingen yttra att ”Gud är här” eftersom det utifrån det kyrkliga språkets logik är lika sant oavsett om det råder en kärleksfull atmosfär bland kyrkbänkarna eller om någon av gudstjänstdeltagarna känner sig utsatt och rädd i situationen. Den kyrkligt-liturgiska användningen av ”Gud är här” i inledningsorden är med andra ord kontextlös.

Att vilja hävda något om Gud som sker i stunden kan alltså ges olika innebörder. Antingen att som i Kyrkohandboken rekommendera ett sätt att tala om Gud som inte är bundet till en konkret händelse – ett ”i stunden” som inte är något i stunden – eller också verkligen tala om ett pågående skeende i vilket vi menar oss kunna identifiera Guds handlande, som i det tidigare exemplet med ett erbjudande om en lägenhet från Socialförvaltningen.

Kyrkohandbokens kontextlösa användning av "Gud är här" blir i praktiken en fras i ordets pejorativa betydelse. Fraser kan graderas när det gäller innehållslöshet. En politiker som i valtider säger "vi ska återskapa tryggheten i Sverige" yttrar en tom fras om hon inte samtidigt kan redogöra för en trovärdig strategi för hur man ska kunna skapa denna trygghet. Vi är vana att höra sådant från politiker, men även om det är en tom fras kan vi ändå identifiera det tillstånd som frasen utlovar. Men den liturgiska användningen av frasen "Gud är här" i gudstjänsten är tom i en absolut betydelse. Frasen är överhuvudtaget inte förbunden med något tillstånd i vår levda verklighet, som skulle göra skillnad. Vare sig världen går under eller ett globalt lyckorike uppkommer så är frasen lika giltig. Här betyder den ingenting.

Eftersom frasen "Gud är här" inte pekar på något som skulle kunna vara annorlunda blir det en abstraktion. Här tillkommer alltså ytterligare en pusselbit för att förstå det kyrkliga språkets bristfälliga relation till vardagsspråket. I exemplen ovan på ett deklarerande språkbruk är talet om Gud abstrakt, kontextlöst och gör inte skillnad i verkligheten, om vi ser till den språkliga meningen. Men vill vi få syn på dessa tre egenskaper hos det kyrkliga språket räcker det inte med att studera ordval, utan man behöver, som vi gjort här, skärskåda språkets användning.

Kan ett kristet språk, som har en eller flera av de egenskaper som här lyfts fram – dubbelt, abstrakt, kontextlöst – vara användbart för att artikulera en personlig tro, som ska uttrycka en helt och hållet autentisk känsla? Svaret är inte självklart nej eftersom det finns stor variation när det gäller hur människor formulerar sin tro, men om språket som erbjuds kyrkobesökarna vid gudstjänstfirandet inte språkligt (till fullo) hakar i den levda verkligheten, är det svårt att se hur en autenticitet ska kunna uppnås för flertalet. Detta gäller även dem som leder gudstjänsten eller har andra aktiva roller som exempelvis pedagoger. Vi menar därför att det är rimligt att anta att det finns ett nära samband mellan de former av språklöshet, som lyftes fram i bakgrunden och de inbyggda svårigheter i kyrkligt språk, som analysen uppdatat. Det senare tenderar att leda till det förra.

Kravet på autenticitet har som tidigare nämnts fått en fundamental roll i vår kultur (Taylor 1991) och kunde också ses i de tidigare exemplen hämtade från Klintborgs studier. Det går att förstå den subjektiva vändningen som en kraft som driver på kyrkans marginalisering. Men vår uppfattning är snarare att denna vändning bidrar till att människor i och utanför kyrkan distanserar sig från de sätt att tala om Gud, som här lyfts fram som problematiska. Någon principiell motsättning mellan en gudstro och kravet på äkthet finns däremot inte, menar vi.

Avslutande reflektion: Språklöshet och sekularisering

Två viktiga reservationer till resultaten i denna artikel bör göras. För det första har vi enbart studerat ett litet segment av det officiella kyrkliga språket. Huruvida de upptäckta problemen omfattar andra delar behöver undersökas vidare. Den andra reservationen är att språket som används i en gudstjänst utgör en blandning av olika kristna språkformer – liturgiskt språk från olika tidsperioder, bibliskt språk av varierande slag, nya och äldre psalmtexter, personligt språk i predikan och så vidare – vilket innebär att det kyrkliga språket har en heterogen karaktär. Dessa reservationer försvårar generella slutsatser.

Samtliga exempel på diskrepansen mellan tro och liv i det empiriska materialet bland medarbetare i Svenska kyrkan, körsångare och konfirmander – vilka alla deltagit i någon av Svenska kyrkans gudstjänster – illustrerade på ett allmänt plan någon form av kristen språklöshet. Den språkfilosofiska undersökningen av några inslag i det officiella kyrkliga språket, vilket är vårt syfte med studien, preciserar och klargör hur denna språklöshet närmare kan förstås genom att peka på ett antal olika egenskaper hos det kyrkliga språket, som gör det svårt för människor att relatera kyrkliga formuleringar till den egna vardagsverkligheten. De tenderar att skapa en språklig rymd där orden inte sitter ihop med konkreta företeelser i livet eller enbart är löst relaterade till dem, vilket försvagar bärkraften hos språket. Som medium för att artikulera en livsnära förståelse, som skulle kunna fungera som ett autentiskt uttryck för tro på ett individplan, blir de analyserade formuleringarna svåra att använda.

Den diskrepans mellan tro och liv som träder fram i bakgrundsmaterialet rymmer alltså en hittills förbisedd språklig dimension, som handlar om språkets användning i verkliga situationer. Klyftan motsvaras på det språkliga planet av en bristande koppling mellan abstrakta formuleringar och konkret verklighet. Språklösheten rör som framgått inte frånvaron av språk som sådant, utan vad det handlar om är en avsaknad av ett språk som "hakar i" den levda verkligheten och att det befintliga kyrkliga språket därför inte upplevs relevant. Den bristande relevansen kan i sin tur föda en språklöshet i kvantitativ mening, som innebär att användandet av ett kristet färgat språk över tid avtar.

Denna artikel presenterar ett möjligt perspektiv på den samhällsprocess som brukar kallas för "sekularisering". Kristendomens försvagade ställning i samhället har tidigare, som nämndes i inledningen, ofta tolkats i upplysningstermer, som ett borttynande av ett föråldrat kulturellt arv. Påvisandet av den bristande bärkraften hos det kyrkliga språket öppnar upp ett annat sätt att förstå kyrkans marginalisering, som handlar om frånvaron av ett autentiskt kristet språkbruk. Uppkomsten av denna form av språklöshet kan också tolkas som en historisk

process, nämligen som att det officiella kristna språket och den övriga kulturen alltmer glidit isär – både på ett individ- och samhällsplan.

Hur dessa helt olika sätt att förstå kyrkans försvagade roll i samhället skulle kunna relateras till varandra har vi här inte kunnat gå in på. Här avtecknar sig ett obearbetat fält för framtida undersökningar. Det råder dock ingen tvekan om att den språkligt inriktade analysmodellen innebär ett radikalt ifrågasättande av den upplysningsfärgade berättelse som hittills dominerat i samhället, ett ifrågasättande som går hand i hand med de postsekulära tendenser som varit synliga en tid.

Referenser

- Asprem, E. (2021). Sekularisering. I E. Asprem & O. Sundqvist (red.), *Religionshistoria – en introduktion till teori och metod* (ss. 347–360). Studentlitteratur.
- Baker, G. P., & Hacker, P. M. S. (1980). *Wittgenstein: Meaning and understanding*. Blackwell.
- Casanova, J. (2015). Are we still secular? Explorations on the secular and post-secular. I P. Nynäs, M. Lassander & T. Utriainen (red.), *Post-secular society* (ss. 27–46). Transaction Publishers.
- Eek, J. (2013). *Här en strand: Människan i liturgin*. Verbum.
- Eriksson, A.-L. (2012). *Att predika en tradition. Om tro och teologisk literacy*. Arcus.
- Janson, U. (2013). Delaktig i lek – en fråga om röst i det barnkulturella. I K. Helander (red.), *Nu vill jag prata! Barns röster i barnkulturen* (ss. 13–35). Stockholms universitetsförlag.
- Johannesson, K. (2019). Vad menas med kyrkans sekularisering? En filosofisk inventering av tankefigurer och skilda begreppsdefinitioner. I Umeå universitet, *Inomkyrklig sekularisering*. Umeå universitet.
- Klintborg, C. (2016). *Delaktighetens kris: Gudstjänstens pedagogiska utmaning*. Artos. (Publicerad som Gustavsson.)
- Klintborg, C. (2019). *En process på riktigt. Lärande och undervisning i Västerås pastorat 2018: Redovisning av ett forskningsprojekt*. Västerås pastorat. (Publicerad som Gustavsson.)
- Klintborg, C. (2023). *Var är Jesus? Ungas röster om konfirmandundervisning*. Verbum.
- Klintborg, C. (2025). "Where is Jesus?" An Empirical Study Among Confirmed Youth in the Church of Sweden. *Religious Education*, 1–11. <https://doi.org/10.1080/00344087.2025.2523673>.
- Klintborg, C. (opublicerad). *Religious (il)literacy among employees in the Church of Sweden – an empirical example*.
- Krook, C. (1987). *Gudstjänst och gudstro*. Prästmötesavhandling, Lunds stift. Stockholm.
- Lindbeck, G. A. (1984). *The nature of doctrine: Religion and theology in a postliberal age*. SPCK.
- Lövheim, M., & Klingenberg, M. (2019). Unga och religion: Troende, ointresserade eller neutrala? I M. Klingenberg & M. Lövheim (red.), *Unga och religion. Troende, ointresserade eller neutrala* (ss. 185–198). Gleerups.

- McGinn, M. (2011). Grammar in the *Philosophical Investigations*. I O. Kuusela & M. McGinn (red.), *The Oxford handbook of Wittgenstein* (ss. 646–666). Oxford University Press.
- Modéus, M. (2005). *Mänsklig gudstjänst: Om gudstjänsten som relation och rit*. Prästmötesavhandling, Stockholms stift.
- Niemelä, K. (2015). 'No longer believing in belonging': A longitudinal study of Finnish Generation Y from confirmation experience to Church-leaving. *Social Compass*, 62(2), 172–186. <https://doi.org/10.1177/0037768615571688>
- Rorty, R. (Red.). (1992). *The linguistic turn: Essays in philosophical method: With two retrospective essays*. University of Chicago Press.
- Straarup, J., & Ekberg, M. (2012). *Den sorglöst försumliga kyrkan. Belyst norrifrån*. Artos.
- Svenska kyrkan, Biskopsmötet. (2021). "... och lär dem": Ett biskopsbrev om lärande och undervisning. Svenska kyrkan.
- Svenska kyrkan. (2012). *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan: Förslag. Del 1: Förklaringar till förslag*. Svenska kyrkan.
- Svenska kyrkan. (2016). *Förslag kyrkohandbok för Svenska kyrkan: Kommentarer. Del 1*. Svenska kyrkan.
- Svenska kyrkan. (2018). *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan: Antagen för Svenska kyrkan av 2017 års kyrkomöte. Del 1*. Svenska kyrkan.
- Taylor, C. (1991). *The ethics of authenticity*. Belknap Press of Harvard University Press.
- Thalén, P. (2011). Religionskritik inom språkets gränser. I C. Stenqvist & E. Herrmann (red.), *Religionsfilosofisk introduktion – existens och samhälle* (ss. 193–208). Verbum.
- Thalén, P. (2017). Ett inkluderande språk? Tankar om det kyrkliga språkets särart. I Umeå universitet, *Det kyrkliga språket i teori och praxis*. Umeå universitet.
- Willander, E. (2020). *Unity, division and the religious mainstream in Sweden*. Palgrave Macmillan.
- Wirén, J. (2017). *Utmaningsdriven undervisning: Hur kyrkan kan dela tro och liv idag*. Verbum.
- Wittgenstein, L. (1978). *Filosofiska undersökningar*. Bonniers.